

NMMAGAZINE

DECEMBER 2020

- 2 Van de voorzitter
- 3 De verwerving van een uniek embleem van de Hollandse Brigade te Wight, 1799-1802
- 7 Een vorm van stil protest
- 9 Hoe Pruisische geweren via Denemarken in Nederland terechtkomen
- 12 Naar de Luchtmacht Elektronische & Technische School
- 16 De Panther-Stellung
- 18 Geheim en goed zichtbaar
- 22 Een vergeten stokwapen uit de Tachtigjarige Oorlog
- 25 Agenda
- 25 ORANGE MAN BAD
- 26 Herinneringen aan Soesterberg
- 28 Parachutisten helm Dutch design in Roemenië
- 29 Einde Stichting Vrienden Militaire Luchtvaart Collectie
- 30 Vrijwilliger in het NMM

VRIENDEN,

Voor u ligt het derde NMMagazine van 2020. Op het moment van schrijven van dit voorwoord zitten we weer midden in een periode met extra beperkingen. Eerst moesten we de lezing over het originele harnas van Hertog Karel van Gelre afzeggen en inmiddels heeft ons NMM de poorten weer van 5 tot 19 november moeten sluiten. Hopelijk blijft het aantal Corona-besmettingen nu wel onder controle en zijn nieuwe sluitingen niet meer nodig. Maar een Vriendendag, zelfs een beperkte, zit er dit jaar niet meer in. De sluiting en de daaropvolgende opening in juni waarbij bezoekers alleen met een reservering in een tijdslot het museum konden bezoeken, heeft grote gevolgen gehad voor het aantal bezoekers! Tot november zijn er zo'n 150.000 bezoekers geweest, ca 60.000 minder dan in dezelfde periode in 2019. Wat de gevolgen voor de huidige sluiting zijn, laat zich nog raden. Als Vrienden en goede ambassadeurs gaan we er natuurlijk alles aan doen om ons NMM op de kaart te houden. Op het moment dat de deuren weer open gaan, is het van belang heel veel mensen in onze omgeving enthousiast te maken voor een bezoek aan het NMM. Gelukkig is er nog een lichtpunt in deze donkere tijden: de redactie heeft weer een mooi magazine samengesteld zodat u in ieder geval nog iets van de NMM-sfeer kunt proeven.

De uitnodiging voor de lezing over het harnas hebben we alleen digitaal verspreid. Dit was de enige weg om in geval van plotselinge wijzigingen de

deelnemers te kunnen bereiken. En helaas is dat nodig gebleken. De contacten via digitale weg zijn niet alleen direct en snel, ze besparen ook een substantieel bedrag aan portokosten. Echter, we bereiken via deze weg maar 80% van onze donateurs en dat is onvoldoende. We verzoeken degenen die zelf geen internet en e-mail aansluiting hebben eens te bezien of er iemand in hun directe omgeving "e-mail contact" zou willen zijn. Dat helpt ons u snel te bereiken en ook kosten te besparen. We realiseren ons dat er toch vrienden overblijven waar we alleen per post of telefoon mee kunnen communiceren. Echter, als dat een beperkt aantal is, is uw bestuur gaarne bereid met hen per post of indien de situatie dat vereist via de telefoon contact te onderhouden. Voor degenen die een e-mailadres hebben (of dat kunnen regelen) maar dat nog niet hebben doorgegeven: graag een berichtje aan secretariaatvrienden@nmm.nl

Ronnie Weijers, v/m manager publiek, heeft het NMM verlaten en is nu Directeur van het Airborne Museum in Arnhem. Mevrouw Michaela van Grinsven is aangesteld als Manager Marketing & Communicatie van de Stichting Koninklijke Defensiemusea en neemt ook de taken van Ronnie over. Vlak voor de beperkingen werden afgekondigd heeft het bestuur een prettig kennismakingsgesprek met haar gehad. We wensen mevrouw Van Grinsven veel succes in deze uitdagende combinatie van functies en zien uit naar een prettige en vruchtbare samenwerking.

Zoals in mijn vorige bijdrage gemeld, is een behoorlijk aantal van u met interessante ideeën voor zowel het reilen en zeilen als voor de toekomst van onze Stichting gekomen. Als bestuur zouden we graag met u in overleg zijn gegaan om deze ideeën verder uit te werken. Echter, vanwege alle beperkingen zijn we er helaas weer niet aan toegekomen. We beraden ons nu over hoe verder: of even deze periode afwachten of met gebruik van de digitale middelen als MS-Teams of Zoom met u in gesprek te gaan.

Graag maak ik u attent op de donatiebrief die u bij dit NMMagazine aantreft.

Tot slot wens ik u veel leesplezier, fijne Kerstdagen, een goede jaarwisseling en een voorspoedig maar bovenal gezond 2021!

Freek Groen

2

(Inv.nr. 126674)

KUNSTSTUK

Kerstmis 1914. Achteraf weten we dat de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) toen nog maar net was begonnen en dat er nog heel wat bloed vergoten zou worden. Dit op zich fraaie aardewerk bordje (Potterij Rembrandt, Utrecht) heeft daardoor iets triests. De fraaie randversiering in kerst sfeer in combinatie met het onderwerp en de centrale voorstelling heeft daarnaast iets onnatuurlijks. Het vraagteken achter 'Vrede op aarde' suggereert al dat het allemaal weleens veel langer zou kunnen gaan duren. Of was het een wens? Een oproep? Het zou in ieder geval duren tot vlak voor Kerstmis 1918 voordat het vrede was.

DE VERWERVING VAN EEN UNIEK EMBLEEM VAN DE HOLLANDSE BRIGADE TE WIGHT, 1799-1802

DOOR LOUIS PH. SLOOS

Het was niet voor het eerst in de geschiedenis toen tijdens de Tweede Wereldoorlog werd geprobeerd om vanuit het buitenland een einde te maken aan de bezetting van Nederland. Met name de aanvallen vanuit Duitsland en Frankrijk door Willem van Oranje en zijn broer Lodewijk uit het begin van de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) zijn bekend. Na de verloren strijd tussen de Nederlandse Republiek en Frankrijk is in 1795 door het Staatse leger geprobeerd om te hergroeperen bij Osnabrück en de Fransen die de Republiek inmiddels hadden bezet van daaruit opnieuw aan te vallen. Politieke redenen verhinderden dit uiteindelijk. De Nederlandse troepen in Duitsland, het zogeheten Rassemblement van Osnabrück, zouden vervolgens de basis vormen van onder meer een Nederlands legertje, *The King's Dutch Brigade*, dat op het Britse eiland Wight werd opgericht rond de Brits-Russische expeditie naar de Bataafse Republiek in 1799. Het NMM verwierf onlangs een embleem dat vermoedelijk heeft toebehoord aan deze brigade met haar opmerkelijke traditie. Het bijzondere kleinood werd op een veiling afgehamerd onder de titel 'Unknown Georgian Period Shoulder Belt Plate'.

In Britse dienst

In de maanden augustus tot oktober 1795 wierf Groot-Brittannië de eerste Nederlandse troepen die zich in Duitsland bevonden, bestemd voor de dienst in West-Indië. Op 12 januari 1796 verklaarden de Engelsen vervolgens het Rassemblement van Osnabrück voor ontbonden en werden de Nederlandse officieren op Brits wachtgeld (*allowance*) geplaatst. Uit

dit personeel werd op 24 februari 1798 een vijfde bataljon voor het *60th Regiment of Foot* (later *The King's Royal Rifle Corps*, alias 'The Jagers') gevormd. In december dat jaar werd vervolgens onder leiding van de erfprins met de nog resterende troepen een Nederlands legertje opgericht. Na het begin van de Brits-Russische expeditie op 27 augustus 1799 werden alle Nederlandse militairen die zich nog in Duitsland bevonden overgebracht naar Yarmouth, waar ook deserteurs uit het Bataafse leger waren samengebracht. Op het eiland

Ovale bandeliersplaat met gekroonde Engelse leeuw onder een koningskroon, staand op een prinsenkroon. Met bevestiging aan de achterzijde. Zilver, Engeland circa 1799-1802. (Inv.nr. 135887)

Wight werd met deze troepen *The King's Dutch Brigade* gevormd, die heeft bestaan uit de volgende eenheden:

4 regimenten infanterie van elk 18 compagnieën

- 1 regiment jagers van 18 compagnieën
- 1 bataljon artillerie van 6 compagnieën
- 1 korps ingenieurs
- 1 compagnie werklieden
- 1 afdeling invaliden

Hoewel bekend is dat Nederlandse

Officier van de Hollandse Brigade te Wight, 1799-1802. Ongeveer in het midden van de sabelbandelier is de zilveren ovale plaat met de letters P.V.O. zichtbaar. (Inv.nr. 00107944)

militairen deel uitmaakten van de Brits-Russische expeditiemacht die in Noord-Holland landde, gold dit niet voor voornoemde brigade als zodanig. Aanvankelijk was het de bedoeling dat deze troepen ten tijde van de Brits-Russische expeditie vanuit Duitsland in het oosten van Nederland een contrarevolutie veroorzaakten. Toen dat mislukte werden ze overgebracht naar Engeland. Maar de Hollandse Brigade die aldaar ontstond is wel degelijk ingezet tegen de gezamenlijke vijand van Groot-Brittannië en de voormalige Nederlandse Republiek. Zo werd de brigade op 11 december 1800 ingescheept voor een expeditie naar Ierland, waar een Franse landing dreigde. Op 15 juli 1801 arriveerde de brigade op de eilanden Jersey, Guernsey en Wight. Het sluiten van de Vrede van Amiens op 27 maart 1802, waarmee kort een einde kwam aan de oorlog tussen Engeland en Frankrijk die zich al sinds 1793 voortsleepte, betekende echter alweer het einde van *The King's Dutch Brigade*. De ontbinding hiervan was namelijk opgenomen in de overeengekomen vredesbepalingen.

Het merendeel van de militairen van de brigade is toen teruggekeerd naar Nederland, waar nog het Bataafse regime aan de macht was. Een groot deel van de oud-brigadeleden werd in de Bataafse Republiek ingedeeld bij nieuwe korpsen bestemd voor de dienst in de West-Indische koloniën. Deze troepen werden in de tweede helft van 1802 verscheept, waarna op 18 mei 1803 weer oorlog uitbrak. De Bataafse Republiek raakte hierbij alle koloniën in Amerika en Afrika kwijt, waarop de troepen wederom terug naar Nederland gingen. Hier zwaaide intussen Napoleons broer Lodewijk Napoleon de scepter en was het Koninkrijk Holland uitgeroepen. De oud-brigadeleden werden nu ingedeeld bij het Koninklijke Hollandse leger.

Een ander, kleiner, deel van de Hollandse Brigade vormde na de opheffing daarvan een compagnie voor het vorstendom Fulda, dat in 1802 was toegefallen aan voormalig stadhouder Willem V. Nog datzelfde jaar werd dit landje afgestaan aan de erfprins, de latere koning Willem I.

Na opheffing van het vorstendom in 1806 werd ook deze compagnie ingedeeld bij het Koninklijke Hollandse leger.

Toen in november 1813 in Nederland het verzet tegen de Franse overheerser aanving, vormde luitenant-kolonel Willem Benjamin van Panhuys (1764-1816) op verzoek van de prins van Oranje ook nog een Nederlands bataljon te Yarmouth, dat op 1 december 1813 zou worden omgedoopt tot het 10^e Bataljon Infanterie van Linie. Op 27 maart 1814 arriveerde het bataljon in Hellevoetsluis en op 18 oktober van dat jaar werd het toegevoegd aan het 2e Bataljon Infanterie van Linie. Laatstgenoemde eenheid telde 201 hoofden. Volgens de ene bron betrof dit oud-brigadeleden, maar volgens een andere bron bevonden zich in Engeland ook nog zo'n 1000 Nederlandse krijgsgevangenen, waaruit geput zou zijn. Hoe dan ook, na bijna twintig jaar keerden hiermee de laatste Nederlandse militairen van het Staatse Leger terug in Nederland. 125 jaar later werd opnieuw een Nederlandse brigade op Engels grondgebied opgericht, de Koninklijke Nederlandse Brigade 'Prinses Irene'.

Fuselier van het 3e Regiment van de Hollandse Brigade te Wight, 1799-1802. In het midden van zijn gekruiste bandeliers is een messing ovale plaat te zien met het cijfer 3. (Inv.nr. 00107942)

Een onbekend embleem

Terwijl voorgaande geschiedenis en de verdere traditie van de Hollandse Brigade merendeels is uitgezocht door de onvolprezen vorser kapitein b.d. Hendrik (Henk) Ringoir (1915-1985), heeft de apotheker en uniformkundige dr. F.G. de Wilde de uniformering en uitrusting van de brigade gedocumenteerd. Wat betreft dit laatste kon De Wilde niet alleen dankbaar gebruik maken van verschillende bijzondere en belangrijke eigentijdse tekeningen van de uniformen van de brigade, maar ook van bewaard gebleven uitrustingstukken. Het merendeel hiervan is aanwezig in de museumcollectie. Wat opvalt aan de uniformering en uitrusting van een aantal eenheden van de Hollandse Brigade naar Engels voorbeeld, is het ovale embleem op de sabel- of bajonetbandeliers van zowel de officieren als de soldaten. Hiervan is voor zover bekend geen enkel voorbeeld overgeleverd, maar De Wilde omschrijft er drie: voor de manschappen van de regimenten infanterie van linie: een ovale koperen plaat met het nummer van het regiment, voor de infanterieofficieren: een ovale zilveren plaat met de letters P.V.O. (Prins van Oranje), en voor de artillerie: een ovale koperen plaat met de letter A. De 'bandeliersplaten' van de infanteriesoldaten en -officieren zijn gedocumenteerd op eigentijdse tekeningen, die hier zijn afgebeeld. De Duitse uniformkundige dr. Richard Knötel heeft in diens *Uniformkunde. Lose Blätter zur Geschichte der Entwicklung der militärischen Tracht* tot slot de plaat van de artillerie gedocumenteerd, gebaseerd op informatie van Frederik Jan Gustaaf ten Raa (1851-1926) en Jan Hoyneck van Papendrecht (1858-1933). Tot slot is er ook een eigentijdse tekening in de museumcollectie aanwezig van een 'pionier' van de brigade (compagnie werklieden) die een koperen bandelierplaat draagt. Het is niet duidelijk of daar ook wat op stond.

Op een veiling in Engeland dook onlangs een ovale zilveren plaat op die weliswaar anders is dan de platen die hiervoor beschreven zijn, maar toch wordt ervan uitgegaan dat deze is gebruikt door de Hollandse Brigade, of haar opvolgers. Om die reden is dit stuk dan ook aangekocht voor de collectie van het NMM. Hierbij moet vermeld worden dat wij hierover zijn getipt door Frits Wilschut, die dit stuk veiligheidshalve voor het museum heeft gekocht om het niet voor Nederland verloren te laten gaan. Een prachtig gebaar. Gelukkig kon het museum dit bijzondere stuk, ondanks de coronacrisis en de gevolgen die ook wij daarvan ondervinden van hem overkopen. Het museum is de heer Wilschut hier zeer erkentelijk voor. Hoewel het stuk op zich al bijzonder genoeg is, vormt het tevens een mooie aanvulling op de andere uitrustingstukken die het museum van de Hollandse Brigade bezit, net als op de eigentijdse uniformtekeningen daarvan.

Lion statant gardant

Nu rest de vraag waarom het verworven embleem wordt toegeschreven aan de Hollandse Brigade. De eerste aanwijzing daarvoor is de tekst op het embleem, 'Je maintiendrai [sic]'. Dit is een duidelijke verwijzing naar Nederland, vooral gezien het feit dat de Hollandse Brigade naar Brits voorbeeld dit soort platen droeg. Dit embleem moest van de Hollandse Brigade zijn. Daarnaast wijst alles erop dat dit embleem in Engeland is vervaardigd. Er staan dan wel geen

Britse zilvermerken op, maar het object is *signed all over*, zoals dat heet. De opbouw van de versiering op de plaat doet erg denken aan de latere Britse metalen hoofddekselemblemen. Ook de elementen en de symboliek zijn typisch Engels. Zo zien we een (Engelse) gekroonde leeuw, een *lion statant gardant*. Deze komt voor in het helmteken van het koninklijk wapen van Groot-Brittannië en staat gebruikelijk op een koningskroon (*St. Edward's Crown*). Deze leeuw staat echter op een prinsenkroon, terwijl hij de koningskroon boven zich heeft. Heel toepasselijk dus voor een brigade van een prins die is opgericht in een koninkrijk. En dan tot slot, *je maintiendrai* gespeld als 'je maintaindrai' is een fout die typisch wordt gemaakt door een Engelstalige.

Wat we niet weten is welke eenheid van de Hollandse Brigade dit embleem droeg, maar aangezien het een exemplaar van zilver betreft moet het sowieso een officier zijn geweest. Gelet op de versiering van de plaat zou het ook kunnen gaan om een luxere variant voor een (hoge) (staf)officier, of zelfs een unicum. Tot slot is het niet ondenkbaar dat de bandeliersplaat heeft toebehoord aan de Nederlandse compagnie te Fulda of aan de Nederlandse infanteriecompagnie die in 1813 werd opgericht te Yarmouth. In verband met dit laatste is nog interessant om op te merken dat in 1814 bajonetbandeliers met een ovale koperen plaat (zonder versiering of tekst) zijn ingevoerd bij de Nederlandse infanterie, die bij gebrek aan van alles in Nederland op dat moment werd voorzien van Britse uitrusting en bewapening.

LITERATUUR

- Gosses, I.H., N. Japikse, *Handboek staatkundige geschiedenis van Nederland* (Den Haag 1920).
- Knötel, Richard, *Uniformenkunde. Losse Blätter zur Geschichte der Entwicklung der militärischen Tracht* (Rathenow 1890-1914) 18 dln.
- Koolemans Beijnen, G.J.W., 'Panhuys, Willem Benjamin van', in: P.C. Molhuysen, P.J. Blok, L. Knappert, *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek V* (Leiden 1921) kol. 441-445.
- Ringoir, H., 'Het ontstaan van de Hollandse Brigade in Engelse Dienst 1799-1802', in: *Armamentaria* 10 (1975) 25-27.
- Sloos, Louis Ph., 'Verstoken van de vlijende attentie der natie. De Waterlooheld Hendrik Detmers en zijn strijd voor waardering', in: *Arma. Jaarboek Nationaal Militair Museum* 50 (2019) 118-137.
- Wilde, F.G., 'De uniformen van de Hollandse Brigade in Engelse dienst 1799-1802', in: *Armamentaria* 10 (1975) 29-32.

6

Pionier van de compagnie werklieden van de Hollandse Brigade te Wight, 1799-1802. In het midden van zijn gekruiste bandeliers is een messing ovale plaat te zien. (Inv.nr. 00107945)

Officier van de Hollandse Brigade te Wight, 1799-1802, met een degen in zijn hand. Het is onduidelijk wat op de zilveren ovale plaat op zijn bandelier te zien is. (Inv.nr. 00107946)

EEN VORM VAN STIL PROTEST

DOOR ERWIN VONK

In deze corona crisis die enkele maanden geleden begon, zat iedereen een beetje met de vele vrije tijd die ontstaan was. Overal werd het huis opgeruimd en oude spulletjes nog eens bekeken en/of weggegooid. Zo ook in mijn familie. Mijn moeder (88) ruimde haar flat op, keek de bevrijdingsjournals, en bood mij allerhande spullen aan die zij anders zou weggooien. Zo had zij een vergeten doosje gevonden met enkele zilveren dingetjes die haar vader in mei '45 had gemaakt.

Dat bracht vele herinneringen boven. In 1945 was zij een meisje van 14. Het gezin woonde in Laren aan de Heideveldweg nr. 82. Zij vertelde mij van de Canadezen die bij de Witte Bergen kwamen aangereden en hoe

zij daarheen was gelopen. Zij vertelde van onderduik, maar ook van zwemles in het haventje van Eemnes. En plotseling kwam daar deze vondst tevoorschijn. "Je zult er wel geen belangstelling voor hebben, zal ik

ze maar weg doen?" Uit het doosje kwamen drie kleine voorwerpen tevoorschijn. Bij nader inzien waren dat een zilveren armbandje, een enkele manchetknoop en een soort revers-pin of broche. "Nee geen bro-

Manchetknoop achterzijde

Manchetknoop voorzijde

che die maakte mijn vader van hout en die werden beschilderd”. Zo werd ik onderwezen.

Haar vader, mijn grootvader, voelde zich naast zijn werk eigenlijk meer kunstenaar en heeft tijdens zijn onderduiktijd de lange dagen stuk geslagen door handwerk te maken. Huisvlucht zouden we nu zeggen. Hij was niet de enige. Veel Nederlanders stortten zich op huisvlucht en maakten vormen van stil protest tegen de bezetter. Fameus was het strooien van goudsbloemzaad in de tuinen van een bekende NSB'er in de buurt. Die zat dan plotsklaps met een oranje tuin. Niet zijn meest favoriete kleur. Maar ook een gekalligrafeerd 6e couplet van het Wilhelmus aan de muur kon voor de Duitsers als gebed doorgaan, terwijl het voor Nederlanders een onmiskenbare uiting van Vaderlandsliefde was.

En zo dacht ik dus, met deze voorwerpen in handen, dat er misschien een klein artikel voor ons magazine in zou zitten. Alle drie de voorwerpen zijn gemaakt uit vooroorlogse munten. Een twee-en-een-halve cents munt, dubbeltjes en kwartjes. De revers-pin is van een twee-en-een-halve cents munt en een dubbeltje. Het Rijkswa-
pen is uit de koperen munt gezaagd en vervangen door het dubbeltje met de beeltenis van H.M. koningin Wilhelmina.

Op die manier komt de beeltenis van H.M. de koningin natuurlijk goed uit in het opschrift van de munt, “Koninkrijk der Nederlanden”. De manchetknoop, ik heb er slechts 1 overgeleverd gekregen, bestaat uit een zilveren kwartje, aan de binnenzijde door twee schakeltjes verbonden met een dubbeltje. Uiterst elegant en subtiel. Maar toch, koningin Wilhelmina is duidelijk aanwezig.

Het mooiste stuk is het armbandje bestaande uit 5 dubbeltjes en 5 kwartjes. De beeltenissen van de majesteit zijn zorgvuldig uitgezaagd en vormen

zo een schakelband van afwisselende grootte. Met een eenvoudig steeksluitinkje wordt het gesloten. Het ziet er eenvoudig uit maar het werk dat erin zit, moet uren gekost hebben. Om met een fijn zaagje dit zo minutieus uit te zagen is monnikenwerk. Of was het typisch onderduikerswerk? Ze hadden immers vrij veel tijd om handen. Net als wij vandaag gedurende de Covid-19 lockdown. Dat geeft voor mij een extra gevoel van verbondenheid met het verleden van toen, die meidagen in 1945.

Revers-pin

HOE PRUISISCHE GEWEREN VIA DENEMARKEN IN NEDERLAND TERECHTKOMEN

DOOR MATHIEU WILLEMSSEN

'Het vraagstuk der kamerladingsgeweren is sedert eenigen tijd eene question brulante geworden. De jongste veldslagen in Duitschland hebben allen twijfel aan de deugdelijkheid van achterladingsgeweren voor oorlogsgebruik opgeheven.' Deze stelling uit de *Militaire Spectator* van 1866 geeft zeer goed het gevoel weer dat in geheel Europa heerste in de jaren 1864-1867 nadat het Pruisische leger grote overwinningen had behaald op de Denen (1864) en de Oostenrijkers (1866). Hierbij hadden de Pruisen met succes hun geheime wapen ingezet: het Zündnadel (naaldvuur) geweer dat van achteren kon worden geladen.

Nikolaus von Dreyse, uitvinder van het naaldvuurgeweer en het grendelgeweer

Gedurende de eerste decennia van de 19e eeuw werkte men in diverse landen aan de ontwikkeling van achterlaadvuurwapens. Dit type wapen had grote voordelen ten opzichte van de traditionele geweren die omslachtig via de loopmondning moesten worden geladen. De technologie was er echter nog niet geschikt voor en moest met vallen en opstaan onder de knie worden gebracht. In het Napoleontische Parijs werkte Nikolaus von Dreyse (1787-1867) uit Soemmerda (Westfalen) als gezel bij de beroemde, uit Zwitserland afkomstige, geweermaker Samuel Pauly. Deze had in 1812 een militair achterlaadgeweer ontwikkeld. Dit wapen bleek echter diverse gebreken te hebben, waardoor Napoleon het niet

zag zitten om dit systeem in te voeren in zijn Keizerlijke Leger. Pauly was zijn tijd te ver vooruit. Na de bezetting van Parijs door de geallieerden in 1814 vluchtte hij naar Engeland, en keerde Nikolaus terug naar Soemmerda. Pauly zou zich nog bezighouden met de ontwikkeling van luchtschepen, evenmin een succes, waarna hij in 1821 in armoede te Londen overleed. Dreyse zou echter een meer succesvolle carrière tegemoet gaan en richtte een fabriek op voor de fabricage van ijzer. Vanaf 1824 vervaardigde deze fabriek ook slaghoedjes voor de zojuist uitgevonden percussiewapens.

Von Dreyse had ruime ervaring met slagsas opgedaan in de fabriek van Pauly. Tijdens vele experimenten met de slaghoedjes vond Nikolaus von Dreyse het systeem van het naaldvuur uit. Dit hield in dat het slaghoedje tot ontbranding kon worden gebracht door deze te perforeren met een naald. Deze ontdekking zou, zo wil de legende, bij toeval zijn gedaan; een van fabrieksarbeiders was bezig met het uitlogen van een stapel slaghoedjes in water. Aan de oppervlakte van dit water ontstond een vel. Toen de arbeider dit vel met een scherp voorwerp probeerde te verwijderen, kwam

Een van de wapens die vanuit Denemarken werd verzonden, een Dreyse naaldvuurkarabijn model 1857. (Inv.nr. 001518)

de gehele massa tot ontbranding. In 1827 vervaardigde Nikolaus von Dreyse zijn eerste naalduwgeweer. Hierbij was het idee gerijpt dat het mogelijk was om het slagsas tevens als voortdrijvende lading te gebruiken. Dit geweer was nog een voorlaadgeweer. Voorafgaand aan het plaatsen van de kogel met de lading in de loop werd hier een vetprop in gestopt. De functie van deze vetprop was tweeledig: het voorkomen van oxidatie in de kamer en het vasthouden van de patroon op zijn plek. Het wapen was voorzien van een traditioneel vuursteenslot. Hierbij was de haan met een lange naald verbonden, die tijdens het afvuren door de vetprop heen het slagsas tot ontsteking deed komen. Een groot succes was het niet: er kwamen veel voortijdige ontbrandingen voor tijdens het laden, met alle nodige gevolgen van dien. Nikolaus von Dreyse raakte zelf bij deze experimenten gewond aan zijn rechterhand.

Een volgende stap was dat de patroon dusdanig zwaar werd gemaakt, dat deze door de zwaartekracht vanzelf achter in de loop terecht kwam. Met dit wapen reisde Nikolaus von Dreyse nog hetzelfde jaar naar Berlijn om de Pruisische regering te overtuigen van de doeltreffendheid ervan. Het Ministerie van Oorlog vond de patroon echter te kwetsbaar voor militair gebruik. Het gevolg was dat de uitvinder afzag van het idee om het slagsas (dat hoog explosief was) tevens te gebruiken als voortdrijvende lading. Voortaan zou de uitvinder het slagsas uitsluitend gebruiken als ontstekingsslading om de voortdrijvende buskruitlading in de loop te doen ontbranden.

Het naalduwgeweer in het Pruisische leger

In de jaren daarna bleef Nikolaus zijn naalduwwapens verder ontwikkelen. In 1835 zag het eerste grendelgeweer ter wereld het daglicht. Hierbij werd een draaibare grendel

gebruikt om de loop aan de achterzijde af te sluiten. Een afsluitsysteem dat heden ten dage nog steeds volop in gebruik is. Vier jaar later werd dit wapen beproefd door de Pruisische legerleiding en middels een besluit van het kabinet werd het wapen op 4 december 1840 officieel ingevoerd in het Pruisische leger als geweer model 1841. De ingebruikname van dit wapen in het leger zou lange tijd een geheim blijven voor de overige naties. Op onthulling van dit wapen aan buitenlanders stond immers de doodstraf. Pas in 1855 werd de benaming van het geheime wapen veranderd van 'percussiegeweer' naar 'naalduwgeweer'.

Het enige andere Europese leger dat toen ook al beschikte over een achterlaadgeweer als infanteriebewapening was dat van Noorwegen, maar dit maakte echter gebruik van het traditionele percussiemechanisme, dat een stuk minder vooruitstrevend was dan het Pruisische naalduwstelsel. Toen de Pruisen in 1864 ten strijde trokken tegen het Deense leger in verband met een erfopvolgingskwes- tie over, van, voor Schleswig en Holstein, was geheel Europa verbijsterd door de enorme vuurkracht van het Pruisische leger. Het Deense leger met zijn voorlaad percussiegeweren werd in de pan gehakt. Het gevolg van de verpletterende overwinningen van de Pruisen was dat alle Europese landen vanaf dat moment naarstig op zoek gingen naar achterlaad- wapens in een poging om het machtsevenwicht in Europa te herstellen. Heel Europa raakte in paniek (en deze paniek zou zelfs nog toenemen toen de Duitsers twee jaar later ook de Oostenrijkers wisten te verslaan). Nederland bleef hier zeker niet bij achter en begon grootschalige onderzoeken naar en beproevingen van diverse achterlaadstelsels. Het grootste probleem vormde echter de gasontsnapping aan de achterzijde van het wapen. Hierdoor ontstonden gevaarlijke situaties voor de schutters die dergelijke vroege achterlaadgeweren gebruikten. Het Dreyse-systeem was één van de eerste mechanismes waarbij men dit probleem redelijk had weten te beheersen.

Nederland beproeft Dreyse geweren

Uiteraard had men in Nederland grote belangstelling voor de geheimzinnige Dreyse geweren. Pruisen wilde echter zijn geheimen niet prijsgeven en weigerde deze wapens ter beschikking te stellen voor onderzoek door andere landen. Vandaar dat Nederland zich (via de Nederlandse gezant te Berlijn) na de Duits-Deense Oorlog wendde tot de Denen. Het resultaat was dat begin 1865 een geweer- kist vanuit Kopen- hagen via Lübeck naar de Geweerwinkel (de wapenfabriek van de staat) in Delft werd verstuurd. Hierin bevonden zich twee geweren en een karabijn uit het voormalige Pruisische leger die door de Denen waren buitgemaakt op het slagveld. Het betrof een infanteriegeweer model 1841, een fuseliersgeweer model 1860 (het eerste Pruisische wapen met een zwaardbajonet in plaats van een sokkelbajonet) en een cavalerie karabijn model 1857. Het eerste wapen was een standaard infanteriegeweer van het eerste type Dreyse dat in Pruisen in gebruik was genomen. Het tweede betrof een scherpshutterswapen en het derde een korte karabijn ontwikkeld voor gebruik te paard: zo was het gehele afvuurmechanisme sterk ingekort en kon het wapen met een kordonbeugel aan een lijfriem worden opgehangen. Op deze slinkse wijze had Nederland toch een goed overzicht ontvan-

Een scène uit de Duits-Deense Oorlog in 1864 op 18 april dat jaar.
(Nationale Bibliotheek Denemarken, Kopenhagen)

gen van de diverse Dreyse geweren die bij de Pruisen in gebruik waren op dat moment. De geweerwinkel verspilde geen tijd en kon al midden februari een onderzoeksrapport aan de Inspecteur der Draagbare wapenen, de inspecteur der Artillerie en de minister van Oorlog overhandigen. Het was duidelijk: de toekomst lag bij de achterlaadwapens, maar niet bij het Dreyse systeem, dat men ongeschikt achtte om in Nederland te worden ingevoerd. Gelijktijdig met de verzending van de wapens uit Denemarken naar Nederland was er ook een retourzending onderweg: een klein kaliber percussiegeweer dat door kapitein Boom was ontworpen en dat in de voorgaande jaren in beproeving was geweest bij het Nederlandse leger. Dit betrof echter nog een (inmiddels achterhaald) voorlaadgeweer. Op 3 juli lag

dit 'Boomgeweer' bij de Consul-Generaal van Denemarken te Amsterdam, P.M. Woldsen, die toen berichtte dat het wapen spoedig naar Denemarken zou worden verstuurd. Het ligt voor de hand dat dit wapen diende ter compensatie van de drie uit Denemarken ontvangen Pruisische wapens, maar hier is verder geen tastbaar bewijs voor gevonden.

Het gevolg

Datzelfde jaar werden door de Nederlandse beproevingscommissie nog vele achterlaadgeweren bij wapenfabrikanten en uitvinders aangekocht en onderzocht, wat er uiteindelijk toe leidde dat de koning op 12 juni 1866 een besluit ondertekende waarin stond dat er een achterlaadwapen diende te

worden ingevoerd bij de Nederlandse infanterie. Dit Koninklijk Besluit leidde uiteindelijk in 1867 tot de invoering van het achterlaadgeweer no.1 stelsel Snider, waarnaar de voorlaadgeweren werden omgebouwd. Dit stelsel, reeds vanaf 1865 in onderzoek, diende als tussenoplossing tot de invoering van een geschikt wapen dat was ontworpen als achterlaadgeweer. Men moest immers zo snel mogelijk de Pruisische dominantie van het Dreysegeweer zien te evenaren. Nederland was niet het enige land dat zo haastig bezig was om de wapens te moderniseren. De wapenwedloop van 1865-1870 was zo belangrijk dat deze ertoe leidde dat binnen vijf jaar alle Europese legers voorzien waren van een achterlaadgeweer, zodat de militaire balans in Europa weer hersteld was.

Het geweer dat Nederland in 1865 naar Kopenhagen had verzonden als tegenprestatie voor de opgestuurde Pruisische wapens. (Krigsmuseet, Kopenhagen, inv.nr. B 2923)

Rijles werd gegeven op de Hanomag. (Collectie Olivier)

DIENSTPLICHTIGE OLIVIER (DEEL 2)

NAAR DE LUCHTMACHT ELEKTRONISCHE & TECHNISCHE SCHOOL

DOOR ARTHUR VAN BEVEREN

Na zijn initiële opleiding op de Luchtmacht Officers en Kadernschool in Breda werd dienstplichtige Frits Olivier in december 1964 op de Luchtmacht Elektronische & Technische School in Schaarsbergen geplaatst.

12

Ter verdediging van een mogelijke verrassingsaanval uit het oosten werd in Europa in de jaren '60 een geleide-wapengordel opgebouwd voorzien van Nike en Hawk lucht-afweer raketten.

Ook Olivier was voorbestemd om daarbij -in Duitsland- als 'lanceerofficier' (Launch Control Officer) verder te worden opgeleid. Maar door vertraging in de opbouw van enkele raketsquadrons kreeg hij een her codering: Motor

Transport Officier (MTO) moest hij nu worden.

En zo arriveerde in december 1964 een grote groep kersverse sergeants op de Luchtmacht Elektronische en Techni-

sche School (LETS) in Schaarsbergen voor hun verdere opleiding in allerlei dienstvakken.

Dat zij geen soldaat meer waren maar onderofficier werd snel duidelijk: in de legeringskamers op Groot Heidekamp stonden 3 stapelbedden en sliepen zij dus met maar 6 man! En in de onderofficiersmess, waar de biertjes maar een kwartje kostten, waren zij ook welkom!

“We waren met een man of 15 voor de rijopleiding. Niet alleen voor motortransport maar ook voor de brandweer. Al bij de kennismaking werd ons duidelijk gemaakt dat het een serieuze zaak was. ‘Jullie hebben allemaal al je burgerrijbewijs. Dat is mooi. Maar nu gaan wij jullie écht leren autorijden’ zei de squadron commandant.”

Theorie en praktijk wisselden elkaar af: wetgeving, verkeersreglementen, motor- en autotechniek, onderhoud en veel, veel, rijden. Rijles werd gegeven op de Hanomag, een lichte

vrachtauto met een eenvoudige versnellingsbak. Dus dat was altijd tussengas geven en ‘dubbel klutsen’ bij het schakelen.

Na het militair B-rijbewijs werd doorgegaan voor C. Daarvoor had de rijkschool een aantal bijna afgeschreven DAF 3-tonners staan. Ook De accu’s waren praktisch op, zodat aanslingeren om de zware motor te starten bijna vaste prik was. Liep de motor eenmaal dan was het zaak dat zo te houden! Maar in het stadsverkeer van Arnhem viel dat niet altijd mee.....

“Zo zie ik nog dat drukke kruispunt voor me: afremmen, links voorsorteren, recht voorrang geven, links af, oh nee tegemoetkomend verkeer ....motor slaat af. Een binnensmonds vloekende instructeur want daar slaat de Koninklijke Luchtmacht publiekelijk een modderfiguur..... Ik spring met de slinger de DAF uit, geef de motor een hijs, gooi de slinger weer achter de stoel, geef gas en weg....!”

Na het behalen van de rijbewijzen

kreeg iedere motortransport leerling een Hanomag toegewezen waarmee hij reed en waarvoor hij verantwoordelijk was voor dagelijks onderhoud.

In de verdere MTO-opleiding kwamen veel andere zaken aan bod: rit planning, terreinrijden, colonne rijden, voertuig camouflage, voertuig berging, commandovoering, rijden onder oorlogsomstandigheden.

“Spannend was een nachtoefening waarbij we in strakke colonne een terreinrit met alleen oorlogsverlichting moesten maken. Vooral als het jouw beurt was in de eerste Hanomag; dan zweette je peentjes want als je vastliep reed de hele colonne zich vast in het zand. En dat in het stikdonker op de hei....”

Ook een hoogtepunt was de 4-daagse rondrit door Nederland, Duitsland, Luxemburg en België, gelardeerd met allerlei oefeningen.

En als sluitstuk en eindexamen diende de 4-daagse colonne rit door Nederland, gevuld met zaken als gas- en luchtaanvallen, hinderlagen en camouflage oefeningen.

“Dat de instructeurs ons écht hadden leren autorijden zoals de commandant aan het begin van de opleiding had beloofd, nou, daar waren het wel over eens!”

Na hun opleiding zwermden de sergeants medio 1964 uit naar de hun aangewezen onderdelen waar zij ook bevorderd zouden worden tot vaandrig. Voor Olivier zou het een plaatsing van slechts 1 à 2 maanden op de vliegbasis Leeuwarden worden. Hij was aangewezen om terug te gaan naar de LETS als ‘2e man’ van de commandant van het motortransport opleidingssquadron.

En zo verruilde hij kortstondig de groene bomen van de Veluwe voor de groene weilanden van Friesland, zijn Uzi voor een pistool, de kamer met 3 stapelbedden voor een 2-persoonskamer en de sergeantsstrep voor het blokbandje van de vaandrig. Maar in de officiersmess waren de biertjes nog steeds een kwartje....

Dat Leeuwarden een operationele F-104 Starfighter basis was, midden in de Koude oorlog en nog geen twee jaar na de Cuba crisis, werd al na een paar weken duidelijk toen midden in de nacht het luchtalarm afging. Maar

dit was toch anders dan tijdens de basisopleiding uit je slaapzak gejaagd te worden....

“Mijn slapie -ook een kersverse vaandrig- en ik kenden inmiddels de instructies natuurlijk: zo snel mogelijk naar je post en in mijn geval vervolgens met zoveel mogelijk rollend materieel zo ver mogelijk de basis af en dekking zoeken. Het zou wel een oefening zijn maar je wist niet of het toch niet een aanval met een kernbom was....”

Na een korte maar nuttige tijd op Leeuwarden verhuisde Olivier terug naar de LETS maar nu als lid van de vaste staf. Naast de dagelijkse werkzaamheden en de 4-daagse oefeningen in binnen- en buitenland werd zijn tijd gevuld met piketdiensten, schietoefeningen, sport en droppings. Ook de gewone militaire vaardigheden moesten immers worden bijgehouden.

Als dienstplichtig vaandrig verkeerde je wel in een soort vagevuur merkte hij. Je staat op dezelfde ranghoogte als adjudant maar je

bent onderofficier noch officier.

Een adjudant-onderofficier heeft statuur qua rang, leeftijd en ervaring, maar een vaandrig moet eerst nog maar eens officier zien te worden. En met leeftijd en ervaring zit het ook nog niet mee....

“Een slapie uit onze lichteing 63-4 was opgeleid tot brandweerofficier en diende als vaandrig op een vliegbasis. Op een zonnige dag pakte hij in zijn eentje een brandweervoertuig, ging wat uit rijden en kwam muurvast te zitten in het bos.

We hadden in die dagen geen Facebook, Twitter of een groepsapp maar het verhaal ging met de lichtsnelheid rond onder de vaandrigen. Hij kreeg een forse douw en bracht de rest van zijn diensttijd als korporaal door op een andere basis. Dat stemde ons tot nadenken!”

Begin maart 1965 volgde de beëdiging van hem en een aantal andere vaandrigen tot officier op de vliegbasis Deelen. Een plechtige gebeur-

Frits Olivier vierde van rechts.

Voertuigcamouflage tijdens de opleiding voor Motor Transport Officier (MTO).

enis in een hangar, gevolgd door een bescheiden luchtdefilé met Piper Cubs van de Groep Lichte Vliegtuigen. Eindelijk was hij nu echt Motor Transport Officier, mét een eigen toegewezen Jeep!

Naast de vakinhoudelijke kennis was vooral de omgang met zoveel verschillende mensen, rangen en leeftijden erg leerzaam vindt hij. Van jonge dienstplichtige soldaten tot oudere beroepsofficieren en onderofficieren. Je was dan wel tweede luitenant maar dat betekende nog niet dat je als 23-jarige per definitie serieus werd genomen.

Zo had de squadron commandant eens een weekje verlof en was Olivier de hoogste in rang. Op een dag vroeg een ervaren sergeant-majoor tegen

het middaguur hem toestemming om naar huis te gaan want daar speelde iets. “Hij wilde mij niet zeggen wat de reden was en wilde gewoon snel weg. Na een korte discussie sprak ik met hem af dat hij, na terugkomst van de commandant, deze zou vertellen wat de reden van zijn verzoek was geweest en ik gaf hem toestemming om te gaan. Het was duidelijk dat bij dit soort privéproblemen mijn hogere rang weinig gewicht in de schaal legde, en mijn leeftijd nog minder. Ik vond het een leerzame ervaring.”

Na precies 24 maanden ging Olivier met groot verlof en vertrok naar Delft voor zijn verdere studie. Eind 1968 deelde de minister van Defensie hem ‘met genoeg’ mede dat hij werd bevorderd tot reserve eerste luitenant.

En tenslotte werd hij door koningin Juliana in 1978 eervol uitgeslagen uit militaire dienst.

“Ik begreep dat wel, maar toch baalde ik daar een beetje van. Ik was pas 35 en eigenlijk bleef je tot je 45ste reserveofficier. Maar tja, de Luchtmacht had gezien haar hoge graad van paraatheid in die tijd maar beperkt behoefte aan reservisten en ik zou geen taak in oorlogstijd meer hebben.” En zo kwam een einde aan zijn tijd als dienstplichtige.....

DE PANTHER-STELLUNG

DOOR LEO VAN MIDDEN

In de laatste maanden van de Tweede Wereldoorlog werkten duizenden Nederlandse dwangarbeiders aan de Panther-Stellung. Een 80km lange verdedigingslinie door de provincies Utrecht en Gelderland. Door recente lokale initiatieven is het mogelijk om deze bouwwerken te bezoeken en meer te horen en te zien van deze onbekende Duitse verdedigingslinie.

De verdedigingslinie ontleent haar bestaansrecht aan de Westwall, een fortificatie langs de westelijke grens van het Duitse Rijk uit de periode voor de Tweede Wereldoorlog. Duizenden bunkers en vele kilometers antitankversperingen waren aangelegd tussen Basel en Emmerik. Tussen Emmerik en de monding van de Eems waren echter geen verdedigingswerken gebouwd waardoor het gebied ten noorden van de Rijn een gat in de verdediging van het Derde Rijk vormde. Een feit dat de geallieerden ook zagen en waar ze gebruik van probeerden te maken in operatie Market Garden.

Nederlandse dwangarbeiders

Op 30 augustus 1944 gaf Hitler het bevel om de verdedigingswerken langs de grens van het Derde Rijk weer inzetbaar te maken, te moderniseren waar dat kon en de Westwall te verlengen. Voor Nederland betekende dit dat de Nederlandse mannelijke bevolking, onder technische leiding van de Organisation Todt, het gat in de Duitse verdediging moest dichten. Er werd een stelsel van linies gegraven tussen Rijn en de Eemsmonding. Een daarvan was de Panther-Stellung die van Emmerik, de noordelijke oever

Hoevelaken

Locatie: Hoevelaken, Weldammerlaan,
Coördinaat: 52.192366, 5.448159

Openingstijden: De bunker is gratis toegankelijk en wordt dagelijks geopend voor publiek.

Informatie: Begin 2020 is de bunker geopend voor publiek en opgenomen in een wandel en fietsroute met de Tweede Wereldoorlog als thema.

Voor informatie:
<https://www.ontdekdeplek.nl/routes/choose/>

van Rijn volgde tot Wageningen om daar door de Grebbevallei bij Nijkerk aan het IJsselmeer te eindigen.

Improvisatie

Vanwege de geallieerde dreiging en het gebrek aan grondstoffen, transportmogelijkheden, specialistisch militair en burgerpersoneel, bouwmachines en antitankkanonnen was improvisatie troef. Er werd kritisch gekeken naar elke kubieke meter beton die nodig was. Het gebrek aan antitankkanonnen werd opgelost door beschikbare stukken voor de Jagdpanther tank statisch in te zetten door ze in een bunker te plaatsen. Deze bunker werd specifiek ontworpen voor het kanon. Deuren en pantserplaten om de kanoniers te beschermen werden niet geleverd omdat dit materiaal simpelweg niet meer beschikbaar was.

Geen frontaal gericht geschut

Sinds het begin van de Tweede Wereldoorlog was er veel veranderd. Waar de verdedigingslinies voor het uitbreken van de oorlog vooral zichtbaar moesten zijn om een afschrikkende werking te hebben en veelal frontaal vuur uit konden

brengen was dit in 1944 niet meer van toepassing. Camouflage en fysieke bescherming was het antwoord van de Panther-Stellung op de overmacht aan geallieerd materieel. Frontaal gerichte constructies met een statisch stuk geschut zouden al onderkend zijn voordat ze tot werking konden komen. Alleen flankerend, goed gecamoufleerd en geconcentreerd gepositioneerd rond verwachte opmarsroutes van de geallieerden zou de linie in staat kunnen zijn om een geallieerde aanval vanuit het westen te stoppen.

In een klap nutteloos

Door de succesvolle operatie Plunder op 24 maart 1945 trokken de geallieerden over de Rijn waarmee ze in de rug van de opgeworpen verdedigingslijnen in Nederland stonden. De Panther-Stellung had in een klap haar defensieve waarde verloren. Het duurde echter niet lang voordat er een nieuw plan lag en de oude Grebbelinie weer opgetuigd kon worden om een aanvaller uit het oosten het hoofd te bieden. Een bekend concept in een bekende linie maar dan met een afwijkende naam: Grebbe-Stellung.

Bezoek de Panther-Stellung

Op een viertal locaties zijn bunkers van de Panther-Stellung opengesteld voor publiek. Sommige zijn permanent toegankelijk en anderen hebben eigen openingstijden.

Meer lezen over de Pantherstelling?

Atlas van historische vestingwerken in Nederland (2019), Overijssel en Gelderland / onder redactie van de Studiecommissie Stichting Menno van Coehoorn, Drs.ing. T. de Kruijf – ISBN 9789053455562

Woudenberg

Locatie: Woudenberg

Coördinaat: 52.0831, 5.45410

Openingstijden: Tussen 1 april en 1 oktober geopend op dinsdag t/m zaterdag van 11.00 tot 16.00 uur of op afspraak. Neem voor een bezoek contact op met het Educatief Centrum aan de Brinkkanterweg 23A in Woudenberg.

Informatie: <https://www.grebbelinieinhetvizier.nl/>

Leusden

Locatie: Leusden, Langesteeg

Coördinaat: 52.114616, 5.440378

Openingstijden: Gratis toegankelijk. Kijk op de website voor de actuele openingstijden.

Informatie: Eind 2014 opengesteld als Museumbunker met lokale informatie over de bunker en flora en fauna. <https://www.historieleusden.nl/museumbunker-grebbelinie/>

Fort aan de Buursteeg

Locatie: Fort aan de Buursteeg

Coördinaat: 52.04716, 5.55448

Openingstijden: Permanent toegankelijk

Informatie: De bunker staat op het zuidelijke deel van het fort Aan de Buursteeg. Op het noordelijke deel van het fort is informatie over de Panther-Stellung opgenomen in de permanente expositie van het Grebbelinie Bezoekerscentrum. <https://www.grebbeliniebezoekerscentrum.nl/plan-je-bezoek>

GEHEIM EN GOED ZICHTBAAR

DOOR CEES HOOGENDIJK

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werkte de Nederlandse regering aan plannen voor de naoorlogse opbouw van de luchtverdediging. Deze zou gaan bestaan uit onder andere luchtafweer, vliegtuigen, peilstations, radar(stations) en luchtwachteenheden. Over de naoorlogse infrastructurele gevolgen van die laatste twee elementen gaat dit artikel.

De in 1976 in gebruik genomen Medium Power Radar (MPR) met een ARES 3-D radar in Wier, Friesland. Deze radar is zeer recent afgebroken. (NIMH)

De Tweede Wereldoorlog toonde aan dat het luchtwapen zich sinds de vorige wereldoorlog in 1914-1918 had ontwikkeld tot een effectief strijdmiddel. Militaire doelen werden relatief eenvoudig uitgeschakeld, steden werden verwoest en het had weinig gescheeld of zelfs het Verenigd Koninkrijk was overlopen geweest door de bezetters. Dat dit uiteindelijk niet gebeurde was te danken aan de razendsnelle ontwikkeling van een zeer efficiënt luchtverdedigingsstelsel dat optimale inzet van schaarse gevechtsvliegtuigen regelde. De *Royal Air Force* (RAF) bleef daarmee uiteindelijk de *Luftwaffe* de baas. De Nederlandse regering in ballingschap zag de potentie van het luchtwapen en zette in 1942 stappen om na de oorlog een Nederlandse luchtmacht op te gaan richten naar RAF-model. Het eerste zichtbare bewijs daarvan was de opleiding van jachtvliegers en de oprichting van het Nederlandse 322 Squadron binnen de RAF.

Het begin: mobiel

Om het luchtruim te bewaken (melding) en jachtvliegtuigen aan te sturen (gevechtsleiding) werden na de oorlog verspreid over Nederland mobiele radarstations geplaatst. Daar droegen adviseurs van het *Air Ministry* en de RAF een flink steentje aan bij, hetgeen verklaarbaar is vanuit het Britse politieke belang bij 'tijdige voorwaarschu-

wing' van luchtdreiging uit het oosten. Deze tweede generatie radars (de vooroorlogse, veelal experimentele, radars zie ik als 1e generatie) vielen onder de Legerluchtmacht Nederland. Geput werd uit Britse surplus voorraden van de AMES Type 15 rondzoekradar die later werd aangevuld met Type 13 hoogzoekradars en Type 14 rondzoekradars. De aanduiding

Luchtwachtoren bij Aardenburg, 1996-1997 (Inv. nr. 00148858)

Een werkpositie van de luchtgevechtsleiding zoals in gebruik geweest van begin jaren '70 tot eind jaren '90. (Inv. nr. 17511)

AMES verraadt overigens de Britse herkomst: *Air Ministry Experimental Station*. Kennelijk waren de her en der geplaatste Duitse radars uit de Tweede Wereldoorlog en commandobunker 'Diogenes' te Schaarsbergen ongeschikt dan wel ongewenst voor hergebruik. De voormalige Duitse commandobunker 'De Breul' te Driebergen is overigens nog wel van 1952 tot 1958 enige tijd in gebruik geweest voor luchtverdedigingsdoeleinden. Van de AMES-radars die van 1947 tot 1958 functioneerden op de locaties van de latere navigatiestations en in de buurt van Deelen (Gld), Valkenburg (ZH), Scheveningen (ZH) en Monster (ZH) is vrijwel niets meer terug te vinden in het Nederlandse landschap. Van de eerdergenoemde Duitse radarstations en bunkers uit 1940-1945 zijn nog wel diverse restanten terug te vinden.

Korps Luchtwachtdienst (KLD)

In aanvulling op de radars werd vanaf

begin jaren '50 het Nederlandse luchtruim visueel geobserveerd vanaf opvallende bouwsels, de zogenaamde luchtwachttorens. Een voorloper van het KLD had overigens ook al in het Interbellum beperkt gefunctioneerd, zij het in ongeïntegreerde en ongeorganiseerde vorm. De ogen en oren van de vele vrijwilligers vormden een aanvulling op de radars die, vanwege hun beperkte capaciteiten en verspreiding, niet alle laagvliegende vliegtuigen konden waarnemen. De KLD-ers vulden dus een 'gat' in de luchtruimbewaking (melding). Dat kon echter alleen als er voldoende personen met goede ogen en oren beschikbaar waren en de omstandigheden meewerkten. Bij nacht en slecht zicht was het namelijk ondoenlijk om vliegtuigen goed visueel te identificeren. Ook vliegers die voortdurend van koers veranderden bemoeilijkten de waarnemingen en de daarbij behorende kruispeilingen. En dat terwijl er sowieso al een behoorlijke vertraging zat tussen de opbouw van het 'radarbeeld' en het 'luchtwachtbeeld'; soms liep het ver-

schil op tot meer dan 5 minuten! Achteraf is het makkelijk praten dat het KLD bij zijn oprichting feitelijk reeds was verouderd. Maar Nederland was zeker niet het enige land dat op deze manier 'de gaten' in de luchtverdediging probeerde te vullen. Feitelijk werd in meerdere landen met verouderde methoden een probleem opgelost dat met de voortschrijdende techniek al lang tot betere manieren had kunnen leiden, tegen lagere kosten. De opkomst van een geïntegreerd NAVO-luchtverdedigingsstelsel vormde uiteindelijk de nekslag voor het korps, ook al werd er nog relatief lang gewacht met een besluit tot opheffing. En misschien lag dat wel aan het feit dat KLD-oefeningen zeer geliefd waren bij de jachtvliegers. Niet zozeer vanwege de trainingswaarde voor de KLD, maar meer vanwege het feit dat men ongelimiteerd laag en hard tussen boomtoppen en kerktorens door mocht vliegen! Van de typische luchtwachttorens die uiteindelijk van 1950 tot 1968 functioneerden zijn nog diverse exemplaren bewaard gebleven

Wervingsposter uit de jaren '60.
(Inv. nr. 00103328)

radars van de derde generatie hebben in wisselende samenstellingen van 1957 tot 1976 gefunctioneerd en op diverse plaatsen zijn hier nog betonnen restanten van terug te vinden. Ook is er een Philips radarinstallatie (SGR 109) bewaard gebleven. Verder zijn er tussen 1958 en 1962 luchtmacht radars actief geweest in Nederlands Nieuw-Guinea (NNG), zowel met mobiele als vaste opstellingen. Te Biak en op de atollen Woendi en Noemfoer zouden daar nog restanten van terug te vinden moeten zijn.

Driedimensionaal

De eerste driedimensionale radar (gecombineerde rondzoek- en hoogtezoekradar) kwam in 1971 voor Nederland beschikbaar en werd geplaatst te Nieuw Milligen (Gld). Een tweede exemplaar werd enkele jaren later te Wier (Fr). Daarmee konden de overige radarstations en bijbehorende infrastructuur worden ontmanteld dan wel herbestemd. Nederland was inmiddels onderdeel geworden van de geïntegreerde NAVO-luchtverdediging (NATINADS) waardoor de bestaande bunker te Nieuw Milligen afdoende was om alle functionaliteiten te herbergen en contacten met omliggende landen en de NAVO te onderhouden. De beide radars en de bijbehorende gevechtsleidingsystemen kregen gedurende hun levensduur diverse upgrades waarmee er feitelijk stilzweigend van 'analog' naar 'digitaal' werd overgestapt zonder dat de complete installaties in één keer moesten worden vervangen. De voortdurend verbeterende technologie werd stapsgewijs geïntroduceerd.

De ruimte in

De vervanging van beide zeer oude driedimensionale radars loopt inmiddels in de vorm van de SMART-L radar van THALES te Wier (Fr) en een nog te plaatsen SMART-L te Herwijnen. Deze behoren tot een nieuwe generatie radars waarmee ook ruimteactiviteiten gevolgd kunnen worden. Daarmee is Nederland qua radardetectiecapaciteit weer helemaal 'bij de tijd'. Het wachten is nog wel op een bruikbaar 'new generation' gevechtsleidingsstelsel dat de huidige interim- en legacysystemen moet gaan vervangen. De komst van dat nieuwe

in het Nederlandse landschap. Ook zijn er nog wat restanten terug te vinden van de acht regionale luchtwachtcentra.

'Eigen' radars en 'de grond in'

Dankzij snelle doorontwikkelingen van de radartechnologie en de groeiende spanningen tussen 'oost' en 'west' werden de mobiele radars vanaf 1957 vervangen door nieuwe en betere 'vaste' radars van Nederlandse makelij met bijbehorende ondergrondse bunkercomplexen. Deze radarstations verzezen – eerst onder de verhullende benaming 'navigatiestations' – te Nieuw Milligen (Gld), De Lier (ZH), Uitwierde (Gr) en ten zuiden van Den Helder (NH) en werden uitgerust met rondzoek- en

hoogtezoekradars van Philips. Daarnaast verschenen er kustradars bij Hoek van Holland, IJmuiden en Den Helder. Ondersteunende kampementen dan wel kazernes werden in gebruik genomen te Apeldoorn (Van Haeften kazerne), De Lier (Schefferkamp), Appingedam (Pieter Bierema Kazerne) en Den Helder (Deibelkamp). Korte tijd later kwamen daar nog drie Franse lange-afstands-waarschuwingradars bij van het type rondzoekradar. Plannen om ook bij Meddo (Gld) een gelijksoortig bunkercomplex te bouwen – met als ondersteuning het al bestaande Kamp Vosseveld – werden uiteindelijk afgeblazen omdat West-Duitsland inmiddels tot de NAVO was toegetreden en er aan de oostgrens qua luchtverdediging internationaal samengewerkt kon (gaan) worden. De

De hoogteradar SGR-109 van het Navigatiestation Noord-Holland in Den Helder, 1970. (NIMH)

gevechtsleidingssysteem is weliswaar in 1999 door de NAVO in gang gezet maar heeft tot op heden slechts enkele (beperkt) bruikbare functionaliteiten opgeleverd. Daardoor moet er voorlopig nog gewerkt worden met oude software uit de jaren 1990 (overigens op de nieuwste hardware).

Conclusie

De in totaal ruim zeventig radars (!) van de Legerluchtmacht Nederland en de Koninklijke Luchtmacht vormen sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog een onmisbaar en geheim (doch zichtbaar) onderdeel van de bewaking van de integriteit van het Nederlandse luchtruim en het luchtruim van het overzeese gebiedsdeel Nederlands Nieuw-

Guinea. Vliegers zijn optimaal getraind, duizenden incidenten zijn opgemerkt en gerapporteerd en er kon waar nodig handelend opgetreden worden door nationale militaire en civiele autoriteiten dan wel de NAVO. Dit alles wordt mogelijk gemaakt dankzij een zeer select gezelschap van collega's dat zich tegenwoordig tooit met de beroepsnaam 'luchtgevechtsleiding'. De enigen die zich echter 'luchtgevechtsleider' mogen noemen zijn de mannen en vrouwen die daadwerkelijk de jachtvliegtuigen aansturen, zoals het 'van den aanvang' al was bedoeld door de RAF. Een bijbehorende 'wing' maakt dat duidelijk zichtbaar. Feitelijk is het radarstation te 'Nieuw Milligen' vanaf 1955 onafgebroken 24/7 verantwoordelijk geweest voor de beveiliging en bewak-

ing van het Nederlandse luchtruim. De KLD op haar beurt heeft jarenlang een 'gat' in de luchtverdediging gevuld en is feitelijk nog steeds (beperkt) zichtbaar in het Nederlandse landschap op zo'n negentig van de in totaal 276 gebruikte locaties van luchtwachttorens. Of het KLD een potentiële vijand tijdens de Koude Oorlog zou hebben afgeschrikt waag ik te betwijfelen, maar 'men' heeft in ieder geval nooit het lef gehad om een *fly-by* langs de KLD-torens te maken... Wellicht was men meer bevreesd voor het feit dat Nederland, ondanks vastgestelde 'doctrines' en 'procedures', weleens heel onvoorspelbaar had kunnen reageren op een aanval. Niet in de laatste plaats vanwege de voortdurende personeelstekorten en immer beperkte militaire middelen. *What's new?*

Schouderemblem van het Korps Luchtwachtdienst (Inv. nr. 5634)

Meer informatie over bovenstaande onderwerpen is te vinden in: Hoogendijk, C., J.W.G. Nijssen e.a., *BANDBOX. Een halve eeuw Nederlandse gevechtsleiding* (Nieuw Milligen, 2000).

Verbeek e.a., J.R., *Radar in Nederland 1940-1945* (Den Haag, 2015).
Lochem, S. van, *'Kijken - Luisteren - Doorgeven. Luchtwachttorens uit de Koude Oorlog'* (verwacht begin 2021).

EEN VERGETEN STOKWAPEN UIT DE TACHTIGJARIGE OORLOG

DOOR JEROEN PUNT

Iedereen heeft wel eens van de Friese sport 'fierljeppen' gehoord. Dit lijkt wellicht een eeuwenoude traditie met onmiskenbaar Friese wortels, maar schijn bedriegt. 'Fierljeppen', oftewel polsstokverspringen, is een verschijnsel dat sinds mensenheugenis ook in de rest van Nederland voorkwam. De oorspronkelijke polsstok werd

gevormd door een drie tot vier meter lange, essenhouten stok met aan de onderkant een houten schijf. De gebruiker zette de polsstok in het midden van de sloot en kon hierdoor de sloot over springen. De houten schijf voorkwam dat de stok te diep in de modder wegzakte. Lange tijd werd de polsstok in de drassige Nederlanden voor verschillende doeleinden ingezet. Boeren gebruikten hem om bij hun

vee te komen en jagers konden zich er gemakkelijk mee door het polderlandschap verplaatsen. Verrassend genoeg is de polsstok ook voor militaire doeleinden ingezet. Speciaal voor deze doeleinden werd de polsstok voorzien van een scherpe piekpunt. Zo ontstond de zogenaamde 'verrejager': een multifunctioneel stokwapen, dat eenvoudig en goedkoop te fabriceren was. Hierdoor werd het wapen ook veel gebruikt door plattelandsmilitia. Van de verrejager moeten er – zeker ten tijde van de Tachtigjarige Oorlog – vele duizenden in gebruik zijn geweest. Desondanks is er voor zover bekend geen enkel compleet exemplaar van bewaard gebleven.

'Zwijnsnpriet'

De naam 'verrejager' is volgens het etymologisch woordenboek een 'stok met een ijzeren punt om stieren mee in bedwang te houden'. De term 'ver' of 'var' is een oud Nederlands woord voor een jonge stier. 'Jagen' is een ander woord voor drijven. Volgens deze verklaring werd deze stok gebruikt om vee mee op te drijven. We vinden echter een andere verklaring in het werk van Willem Bilderdijk uit 1822. Hij verklaart in zijn 'Geslachtslijst der

Stadssoldaten voeren met behulp van verrejagers een aanval uit op de Boshuyser schans. (Museum de Lakenhal, Leiden, inv.nr. S 172)

Detail van het schilderij waarop duidelijk te zien is dat de basis van de piekpunt van de verrejager voorzien is van uitsteeksels.

Nederduitse naamwoorden' dat het woord 'verre' of 'varre' afkomstig is van het tamme of wilde zwijn. Ons huidige woord 'varken' ('varreken') is daarvan afgeleid. Het achtervoegsel '-ken' maakt het een verkleinwoord, maar het woord werd later ook voor volwassenen dieren gebruikt. Volgens Bilderdijk was een 'verrejager': 'een zwijnspriet, een kleine spiets met een dwarsijzer ter voorkoming van het opdringen van het gekwetste zwijn tegen de spiets'. Deze laatste beschrijving klinkt erg plausibel, aangezien in diverse zestiende-eeuwse bronnen de 'zwijnspriet' veelvuldig voorkomt als wapen voor de eenvoudige man. In de naamlijsten van de zestiende-eeuwse Friese volksmilities vormt de zwijnspriet een van de meest vermelde wapentypes. Als we Bilderdijk als bron aanhouden, dan zouden de zwijnsprieten in het Friese voorbeeld in de praktijk verrejagers zijn geweest.

Verbeeldingen

Gelukkig zijn er enkele afbeeldingen bewaard gebleven die ons meer kunnen vertellen over het uiterlijk

van de verrejager. In de kerken van Woldendorp en Westenwiltwerd zijn muurschilderingen te vinden, waarop twee vechtende strijders staan afgebeeld. De linker persoon draagt een wapen dat gezien kan worden als een combinatie van een polsstok en een speer. Deze middeleeuwse muurschilderingen tonen ons dus enkele vroege voorbeelden van de verrejager. Ook op andere afbeeldingen, waaronder zegels, zijn krijgers te zien waarvan de speer aan de onderkant een gaffel, een driepoot, een blok of schijf vertonen. Een schilderij uit het begin van de zeventiende eeuw geeft ons een gedetailleerder beeld van dit fascinerende wapen. Het schilderij toont het Leids ontzet. We zien hoe zeer eenvoudig uitgeruste soldaten met behulp van verrejagers moeiteloos sloten passerden om vervolgens de Spanjaarden met hun scherpe spiesen te doorboren. Het merendeel van de verrejagers op het schilderij heeft een ronde houten schijf aan de onderzijde. Twee exemplaren wijken hiervan af en hebben een ijzeren kroonvorm als onderkant. Zij

vertonen veel overeenkomsten met de eerdergenoemde Friese en Groningse voorbeelden. De verrejager kwam dus in twee verschillende varianten voor: met de simpele houten schijf aan de onderzijde, of met een kroonijzer met vier breed uitstaande punten. Dat er tot op heden geen overgeleverde exemplaren meer lijken te bestaan heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat wij vandaag de dag dit soort objecten – vaak in archeologische context – niet meer herkennen.

Op het schilderij van het Leids ontzet zijn ook de piekpunten duidelijk te herkennen. Het zijn lange, smalle spietsen die aan de basis duidelijk enkele uitsteeksels bezitten. Daarmee vertonen zij veel overeenkomsten met de goedendag. Verrassend genoeg blijkt het NMM twee van dit soort piekpunten in de collectie te hebben. Ook zij hebben aan de basis vier uitsteeksels. Lange tijd konden deze objecten niet goed geïdentificeerd worden. Dankzij het schilderij is nu

Twee vergelijkbare piekpunten,
zoals op het schilderij te zien zijn.
(Inv.nrs. 015553 en 117721)

duidelijk geworden dat dit soort piekpunten ooit onderdeel
zijn geweest van een verrejager.

Populair wapen

Dat de verrejager ooit een wijdverspreid wapentype was, blijkt wel uit het feit dat in het jaartal 1574 maar liefst 1053 verrejagers werden aangeschaft voor de oorlogshandelingen. In 1599 droeg negentig procent van alle weerbare mannen van Benthuisen, Benthorn en Hoogeveen een verrejager. Ook op de lijst met benodigdheden voor het ontzet van Leiden stonden 200 exemplaren van dit wapentype. Dat het multifunctionele stokwapen ook gebruikt werd in het Staatse leger, toont de ordonnantie van 1596. Het werd piekeniers alleen nog maar toegestaan om een hele piek (5,5 meter) te dragen. Halve pieken en verrejagers mochten door een piekenier niet meer gebruikt worden. Deze maatregel paste binnen de hervormingen en het streven naar uniformiteit in de wijze van bewapening die Maurits en Willem Lodewijk nastreefden. De verrejager was hiermee echter nog lang niet van het strijdtoneel verdwenen. Het wapen mocht dan niet meer tot de uitrusting van een piekenier behoren, maar het werd nog tot diep in de achttiende eeuw voor speciale oorlogshandelingen gebruikt. Van de voetsoldaten van de landdrost van de Meijerij droeg de ene helft in 1648 een vuurroer, de andere helft 'springstocken boven met een scherpijser'. Gedurende de gehele zeventiende eeuw komt de verrejager als wapen nog voor op lijsten bij belegeringen en het wapen bleef tot diep in de achttiende eeuw in gebruik voor verkenningen en speciale eenheden.

Detail van beide piekpunten
waarbij de vier uitsteeksels
duidelijk zichtbaar zijn.

AGENDA

Als het NMM open is, kan het veilig worden bezocht en is het zeker een bezoek waard!

Zowel binnen als buiten is het NMM zeer ruim opgezet en kan veilig worden bezocht. In de vakanties is regelmatig het maximaal aantal bezoekers dat mocht worden ontvangen bereikt en werden de deuren gesloten. Maar ook dan is er alle ruimte en gelegenheid om te voldoen aan de maatregelen als een mondkapje, 1,5 meter afstand houden en regelmatig je handen wassen. De vrijwilligers spelen daarbij een belangrijke rol en staan elke dag klaar om de bezoekers goed te informeren en te zorgen dat zij zich welkom voelen in het museum. Naast Vriendendagen moesten de Nacht van de Militaire Muziek, het Zomeroffensief, rondleidingen, bezoeken van scholen en zakelijke evenementen worden afgelast. Maar ook zonder evenementen is het NMM een bezoek waard. Stap binnen in de vernieuwde *Klas van '45* en maak kennis met oorlogskinderen Cor, Jack, Frits, Corrie en Ad. Wandelend door rijk gedecoreerde scènes uit de Tweede Wereldoorlog beleef je hun verhalen en emoties. En dan is er natuurlijk de tentoonstelling *Hij of ik* die de strijd die voor de bevrijding van Europa is gevoerd, laat zien door de ogen van twee militairen: een Canadees en een Duitser.

Voor 2021 werkt het NMM hard aan een mooie *Coronaproof*-programmering. Houd de agenda in de gaten op www.nmm.nl.

COLUMN – DIRK STAAT

ORANGE MAN BAD

Op het gevaar af goedwillende vrienden van het NMM (weer) achter me aan te krijgen wegens belediging van een bevriend staatshoofd, moet ik het hier toch nog even hebben over *friend of the show* Donald J. Trump. Bij het ter perse gaan van dit nummer was de uitslag van de Amerikaanse verkiezingen nog niet bekend. Maar of *Genghis Can't* er nu nog steeds, of niet meer zit, hij verdient wat mij betreft nog wel wat duiding.

Vier jaar terug was ik best een beetje gecharmeerd van de *maverick* die het Witte Huis bestormde. Ik ben altijd in voor theater en reuring, en wat dat betreft stelde *Darth Hater* niet teleur. Wekelijks vlogen er ministers uit, werden er verdragen opgeblazen en journalisten geschoffeerd. En geen klein bier: *the Angry Cheeto* trok de USA terug uit de Parijse klimaatafkoorden, de verdragen rond middellangeafstands kernwapens en joeg de NAVO in de gordijnen. De minister van defensie, van justitie, de baas van de FBI, de minister van buitenlandse zaken, de nationale veiligheidsadviseur, de chef-staf van het Witte Huis; iedereen die het niet met *Vanilla ISIS* eens was moest er uit. Nooit werden er zo veel *government officials* ontslagen: tot het begin van de coronacrisis 415.

Maar, dacht ik, als we wat uitzoomen is het allemaal helemaal zo gek nog niet. China belazert de boel op economisch gebied al decennia; goed dat iemand er nu wat aan doet. De klimaatafspraken van Parijs komen neer op de-industrialisatie van de Westerse wereld en dat is geen goede ontwikkeling. De NAVO leunt wel héél erg op Amerika; niet raar dat *Barbecued Brutus* daar iets van zegt. Ongecontroleerde immigratie is slecht voor het land – iets waar Obama al op hamerde. Laat *the White Kanye* de boel maar eens goed opschudden.

Dat dacht ik.

Maar het was allemaal veel sinisterder dan ik kon vermoeden. Langzaam maar zeker zette *Agent Orange* de politieke en ambtelijke omgeving naar zijn hand. Jaknikkers op alle belangrijke posten. Gaandeweg bleek dat *the Mango Mussolini* echt akelige trekjes heeft. De neonazistische en antisemitische betogers in Charlottesville ('Jews will not replace us!' scandeerden ze) noemde hij 'very fine people'. In maart 2020 gaf hij toe dat hij niet wilde dat de opkomst bij de presidentsverkiezingen te hoog zou worden – lees: dat er te veel gekleurde stemmers zouden opdagen – want dan 'zou er nooit meer een Republikein verkozen worden in dit land'. En in september zei hij dat een eigen kandidaat in het Hooggerechtshof te willen om een eventueel omstreden verkiezingsuitslag veilig te stellen.

Wat voor mij de doorslag gaf – en wat *Captain Chaos* op hetzelfde, verwerpelijke niveau als de crimineel Richard Nixon brengt – zijn toch zijn interventies in militaire strafzaken. Zoals Nixon de luitenant Calley – de moordenaar van My Lai – uit de gevangenis haalde, zo heeft de *Screaming Carrot Demon* persoonlijk ingegrepen om militairen die zware misdaden hebben begaan, vrij te laten. Eddie Gallagher, een *SEAL sniper*, schoot willekeurig twee burgers dood in Irak: een ongewapende oude man en een meisje dat langs de rivier wandelde. Luitenant Clint Lorance werd veroordeeld tot 20 jaar cel voor doodslag; hij had zijn mannen in Kandahar het vuur laten openen op motorrijders, want '*intelligence reports said men on motorbikes were presumed Taliban*'.

Prima Donald vond hen 'helden' die in moeilijke omstandigheden 'hun werk hadden gedaan'.

HERINNERINGEN AAN SOESTERBERG

DOOR EGBERT STAP, LICHTING 67-1

Het is nazomer 1967 als ons klasje –het zal wel peloton hebben geheten- van de SROC (School Reserve-Officieren Cavalerie) in groepjes van een man of zeven – acht ergens in Oost-Nederland wordt gedropt.

Lopend zullen we de Willem III kazerne in Amersfoort moeten zien te bereiken zonder te worden onderschept door de ‘de vijand’, beroepskader van de SROC. Voor die vijandschap was niet veel nodig, want sommige onderofficieren hadden er duidelijk moeite mee dat ze voor die –soms toch wel- kakkige jongelui die ze aan het opleiden waren, later in de houding zouden moeten springen. Geld op de man was strikt verboden en werd streng gecontroleerd (“Zakkuh leegmakuh!”), maar dit handige hulpmiddel bleek, eenmaal

gedropt, ruim voorhanden, zulks tot economisch gewin van taxichauffeurs, (banket-)bakkers, cafetariahouders en andere middenstanders. Ik herinner me een dorpspleintje waar we uit onze taxi’s stapten, juist op het moment dat een ander groepje uit een busje tevoorschijn kwam.

Het tamelijk elitaire karakter van onze lichte –één baron, twee graven, diverse jonkheren, een generaalszoon en verder veel afgestudeerden (waaronder een vijftiende-jaars ingenieur), kwam nu goed van pas. De eerste nacht sliepen we in het jachthuis van de familie Van D. tot M., waar de jachttopziener ons

een bijzonder smakelijke maaltijd voorschotelde. Ik geloof dat ik daar voor het eerst ravioli heb gegeten, begeleid door een uitstekende Barolo. Prima geslapen ook in comfortabele bedden.

Omdat we tijdens onze rij-opleiding tot vervelens toe te horen hadden gekregen dat het kader via de radio kon beoordelen hoe hard we reden in onze jeeps, en nu weer dat ze ons bij deze expeditie zou kunnen lokaliseren, ging dit loodzware apparaat al heel snel na de dropping kapot; iets van kortsluiting of zo.

Hoe we vanuit Oost-Nederland op een gegeven moment aan de westkant van vliegveld Soesterberg terecht zijn gekomen, is me niet meer duidelijk; mogelijk had ons vervoer ons daar afgezet en/of was het iets van tactiek: juist daar verschijnen waar de vijand je niet verwacht. Misschien ook hoopten we zo de beproeving mis te lopen van het –volgens de overlevering- onder de buik moeten doortijgeren van die enorme zwarte knol van de ‘Rit’, die ons vast ergens zou opwachten.

Hoe dan ook, daar stond ons groepje voor het hek van de vliegbasis, halverwege de start- en landingsbaan. Omlopen was niet aan de orde: véél te vermoeiend, en bovendien zouden we dan de borrel mislopen. Over het hek dus, waarna we tussen twee landende Starfighters de landingsbaan over holden. De – Amerikaanse? - piloten zagen daar blijkbaar de grap niet van in, en moeten bij de toren hebben geklaagd, want we waren nog niet

Cavalerie bivak Feb 1967 Basis opleiding.

Mitrailleur MAG schieten,
Duitsland, 1968

aan de overkant of een joekel van een brandweervan kwam ons met loeiende sirene achterna. Het gevaarte kon op de grasstrook langs het beton niet goed remmen en slipte een eind krakend door in het kreupelhout, ons met de nevelspuit najagend.

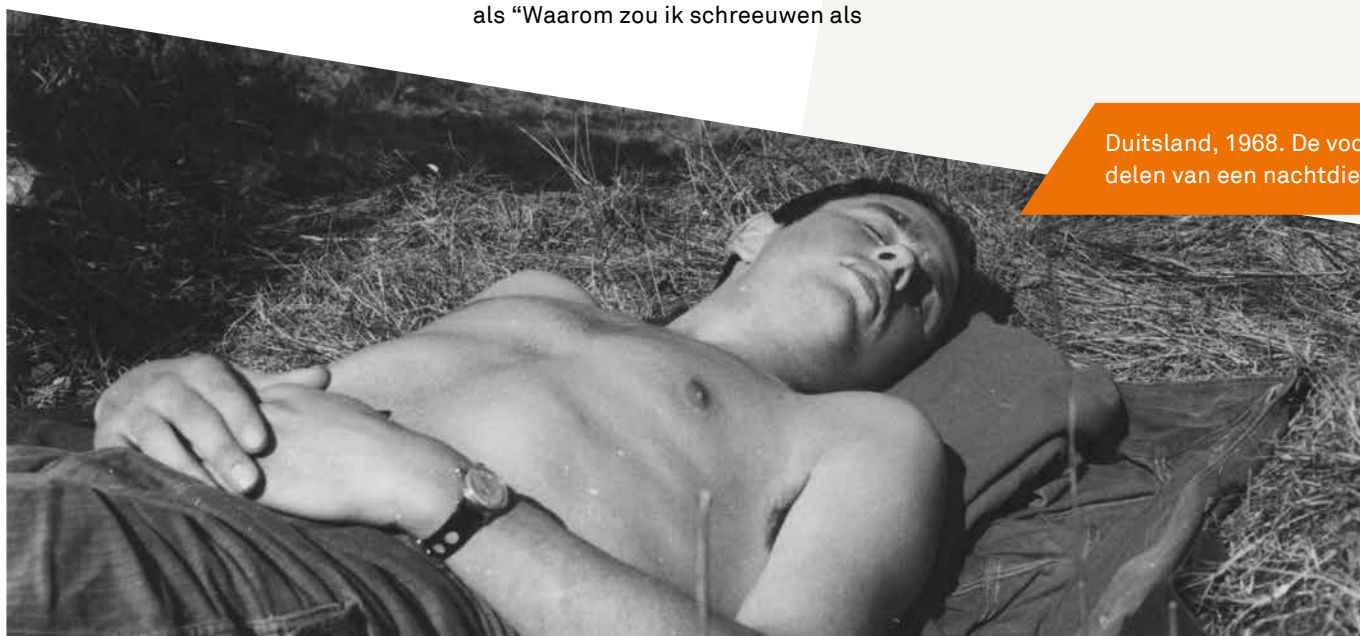
Onder de borrel –waar we inderdaad op tijd voor waren- kregen we een donderpreek van SROC-Commandant, Ritmeester L.-C., die blijkbaar via de reguliere kanalen was geïnformeerd: “onverantwoord”, “levensgevaarlijk” en meer van dat soort –terechte- kwalificaties. We waren uiteraard diep onder de indruk. Strategisch opgesteld bij de bar, kon ik hem, terwijl hij zich omdraaide om zijn glas op te pakken, onder zijn martiale snor horen mompelen: “goed gedaan mannen” ... Tja, voor de Rit bestond er eigenlijk maar één wapen: de

Cavalerie, en van dat ‘luchtvolk’ moest ‘ie al helemaal niets hebben!

Van een treffen met ‘de vijand’ is het bij deze oefening niet gekomen, iets waar die vijand tijdens –en na! - diezelfde borrel duidelijk moeite mee bleek te hebben.

Tja, dat waren tijden. Net van de HBS, en niet op basis van afkomst of studie, maar door goede test-resultaten was ik bij deze club terecht gekomen. Toch al een redelijk vrijgevochten geest, had ik grote moeite met het klakkeloos aanvaarden van gezag en bevelen. Dat was nog eens versterkt doordat ik nog geen zestien was toen ik kort achter elkaar mijn beide ouders verloor, waarna ik tot m’n dienstdienst nagenoeg zelfstandig woonde en dus aan weinig gezag onderworpen was. Opmerkingen als “Waarom zou ik schreeuwen als

ze me zo ook kunnen verstaan” bij exerceer-oefeningen van een peloton, en “Ik dacht dat het tijdperk van ‘Befehl ist Befehl’ na 1945 toch wel een beetje afgelopen was”, vielen niet zo goed bij het beroepskader. Latere werkgevers hebben dat vrijgevochten karakter wél kunnen waarderen en er hun voordeel mee gedaan, maar in mijn dienstdienst heeft het de nodige en vooral onnodige problemen opgeleverd.

Duitsland, 1968. De voor-
delen van een nachtdienst.

Roemeense Parachutisten helm
(Foto's collectie auteur)

Nederlandse M-38 helm voorzien
van Nederlandse leeuw

PARACHUTISTEN HELM: DUTCH DESIGN IN ROEMENIË

DOOR MICHAEL JANSEN

Het is genoegzaam bekend, dat voor en zelfs tijdens de Tweede wereldoorlog de Nederlandse helmen fabrikant De Verenigde Blikfabriek (VERBLIFA), ongeveer 80.000 stuks helmen heeft vervaardigd voor het Roemeense Leger. Eerst waren de helmen (in analogie met de bekende koperen helmplaat met Nederlandse Leeuw) voorzien van het embleem van Koning Carol-II van Roemenië, maar later werden ook helmen geleverd zonder embleem. In de Tweede Wereldoorlog droegen Roemeense militairen een allegaartje van helmen. Naast de al eerdergenoemde Nederlandse helmen van het Model: 1938, werden ook Franse en vooral Duitse M-35 helmen gedragen. Na de Tweede Wereldoorlog ging het Roemeense leger als onderdeel van het Warschaupact over op de toen gangbare helmen van Russisch model. In 1973 stapte men af van het Russische model en voerde men een in eigen land vervaardigde stalen helm in die bijna identiek was aan het oorspronkelijke Nederlandse model. In feite is alleen

het binnenwerk gemodificeerd en is de rand van de helm in tegenstelling tot de Nederlandse uitvoering voorzien van een schuine/scherpe rand i.p.v. een gewalste rand. Deze helm is genoegzaam bekend bij liefhebbers en verzamelaars van helmen. Een helm die veel minder bekend is, maar die ontegenzeggelijk ook gebaseerd is op zijn roemruchte Nederlandse voorganger is de Roemeense parachutisten eveneens van Model: 1973. De bolvorm is onmiskenbaar geïnspireerd op zijn Nederlandse stamvader. De helm is vrij zeldzaam en werd alleen gedragen door parachutisten. Deze helm is voorzien van leren oorflappen en schokabsorberend materiaal. Het binnenwerk is nagenoeg gelijk aan de Poolse en Oost-Duitse (DDR) parachutisten helm. De helm is bijzonder geschikt als valhelm, maar lijkt minder geschikt om langdurig te dragen bij inzet in het veld, door het ontbreken van voldoende ventilatie. De hier afgebeelde helm is vooral bekend geworden op 25 december 1989 toen president/dictator Nicolae Ceausescu en zijn

vrouw Elena op Eerste Kerstdag na een schijnproces op een militaire basis in Targoviste werden geëxecuteerd door een executiepeloton bestaande uit Roemeense parachutisten. De beelden van deze executie gingen de hele wereld over. De kazerne waar de krijgsraad plaatsvond is nu een museum genaamd "Museum of Communism" en geopend voor bezoekers. Ook de binnenplaats van de kazerne waar het echtpaar Ceausescu na afloop van de twee uur durende zitting werd doodgeschoten is toegankelijk voor belangstellenden, de kogelgaten zitten nog in de muur. Het interieur van het museum is niet spectaculair, maar de kazerne is feitelijk nog een tijdscapsule. Alles in het gebouw ademt nog de sfeer uit 1989, toen met deze executie een einde kwam aan 44 jaar communistische heerschappij. Niemand had deze snelle omwenteling verwacht, ook de Securitate (Roemeense veiligheidsdienst) niet!

De in Nederland ontworpen en vervaardigde Roemeense Helm M-38 en de later in Roemenië gefabriceerde M-73 helmen staan uitgebreid beschreven in het vorig jaar verschenen standaardwerk "De Nederlandse stalen helm 1916 – 1992" van Kevin de Joode. De redactie wilde u deze aanvulling niet onthouden.

De Roemeense stalen helmen zijn inmiddels allemaal uitgefaseerd en ook het Roemeense leger is volledig overgegaan op helmen van ballistische kunststof.

EINDE STICHTING VRIENDEN MILITAIRE LUCHTVAART COLLECTIE

In 2014 is de SVNMM ontstaan uit een fusie van de Vriendenstichtingen van Leger Museum (SVLM) en Militaire Luchtvaart Museum (SVMLM). Op dat moment had de SVM-LM nog een aantal zaken in eigendom of in bruikleen die niet bij SVNMM konden worden ondergebracht. Hiervoor is destijds de SV Militaire Luchtvaart Collectie (SVMLC) tijdelijk als rechtspersoon opgericht met als doel de eigendommen elders onder te brengen en het nog lopende project, de bouw van een replica van de Fokker C-X, af te ronden. Sindsdien heeft de SVMLC de bouw van de replica afgerond en is deze in 2019 overgedragen aan het NMM.

In 2019 zijn ook de laatste eigendommen overgedragen aan de Staat, die deze collectie items vervolgens bij het NMM in beheer heeft gegeven (een situatie die de facto al bestond). Het betreft onder andere een replica van Koolhoven FK51, een Convair F-102 Delta Dagger, een Cyclone R2600 Wright Vliegtuigmotor alsmede een collectie films van oorlogsvlieger Frans van Eijck. Daarnaast zijn ook de laatste bruikleenovereenkomsten, waaronder een portret van Z.K.H. Prins Bernhard als vlieger van 322sq, aan het NMM overgedragen. Op www.nmm.nl kunt u deze (en alle andere) collectie items bekijken.

Een al lang lopende taak was het digitaal toegankelijk maken van De Nieuwsbrief en zijn opvolger De Spinner, het blad van de SVMLM. Met een bijdrage van onze stichting heeft het NMM een module aangeschaft waarmee bladen op de website Nederlands Militair Erfgoed kunnen worden geplaatst. Mede dankzij Annet Ruseler zijn nu alle Spinners in te zien via de link: <https://lgm-periodieken.courant.nu/>

Begin 2020 is gestart met het opheffen van de SVMLC. Mede door de beperkingen rond Corona was een afsluitende bestuursvergadering en een formeel bezoek aan de notaris niet mogelijk en neemt de opheffing veel meer tijd in beslag dan gepland. Inmiddels zijn de resterende financiën aan de SVNMM overgedragen en is het de bedoeling het proces nog voor de jaarwisseling af te ronden. Op dat moment heeft de SVNMM alle resterende rechten en plichten van de SVMLC overgenomen

VRIJWILLIGER IN HET NMM

DOOR FRANS SMITS

Toen ik 65 jaar en drie maanden oud was, ging ik met pensioen bij het Legermuseum in Delft. Na een mooi afscheidsfeest met veel uitingen van waardering mocht ik in 2014 gaan genieten. Even niets. Sinds oktober van dat jaar ben ik echter gemiddeld twee à drie keer per maand aanwezig en werkzaam in het prachtige depot van het NMM. Tot de corona ons bezette.

Het was in 1955 toen ik met mijn vader voor het eerst het Legermuseum bezocht, dat toen nog in Leiden in het Pesthuis gevestigd was en officieel Koninklijk Nederlands Leger- en Wapen Museum 'Generaal Hoefer' heette. Van mijn 16e tot en met mijn 18e jaar was ik op zondag suppoost bij het Legermuseum te Leiden. Vanaf 1972, na mijn diensttijd, ging ik in dezelfde stad rechten studeren en als werkstudent aan de slag bij de toen nieuw opgerichte Educatieve Dienst (de vroege voorloper van de afdeling Publiek) van het museum. Dit was een leerzame periode. In die tijd werd ook Leiden Museumstad opgericht en ging de Nederlandse Museumvereniging van start. Bovendien kwam De Reinwardt Academie van de grond, een hbo-opleiding op het gebied van cultureel erfgoed die startte met een klein aantal leerlingen. De museumwereld was in volle ontwikkeling, gesloten instituten werden publieksinstellingen.

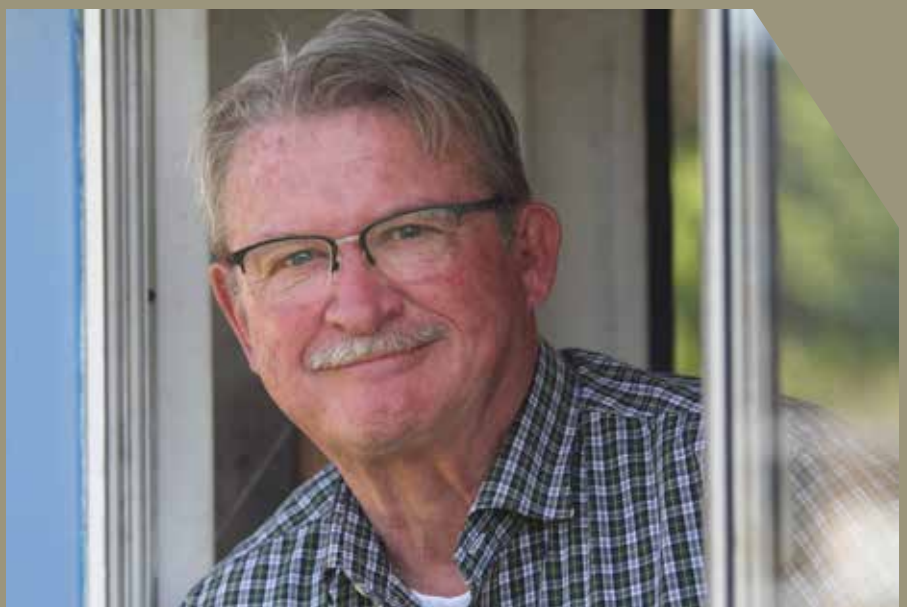
Eind 1976 kreeg ik een vaste (Defensie) functie bij het Legermuseum als adjunct conservator bij de afdeling Krijgsgeschiedkunde en Textiel. Door mijn familieachtergrond en interesse voor militaire geschiedenis en het militaire bedrijf was ik zeer op mijn plaats. Met de expositie en het depot binnen handbereik, in combinatie met een fotografisch geheugen ontwikkelde ik mij tot een wandelende kaartenbak. Door de vele verhuizingen van het depot, onder meer van Leiden naar Delft, Wierickerschans en Rotterdam, en door verschillende

interne verplaatsingen, heb ik veel voorwerpen de revue zien passeren. Welgeteld twaalf depotverhuizingen maakte ik mee. De grootste verhuizing was die van het gehele museum naar Delft, waar dit in 1984 zijn deuren opende in het geheel gerestaureerde Armamentarium aan de Korte Geer.

De conservatoren hadden in die tijd een groot zelfstandig aandeel in de samenstelling van de tentoonstellingen. Ik heb daar dan ook veel exposities samengesteld, zelfstandig en met collega's. Als 'voorwerpenman' met een bovengemiddeld visueel geheugen weet ik vaak of er een afbeelding van iets bestaat. De museumcollectie in het depot is een schatkamer voor publicaties, tentoonstellingen en bruiklenen. Ofschoon er nog veel waarachtige wensen zijn bij de collectiemedewerkers, vind ik het depot een verademing bij wat ik gewend ben uit mijn loopbaan.

Wat doe ik nu. Ik ben even niet zo vaak aanwezig in het depot, wel geef ik telefonisch antwoord op vragen van de conservatoren. Daarnaast ben ik vrijwillig conservator van de Korpscollectie van de Nationale Reserve in de Harskamp - een aanrader om te bezoeken -, lid van de adviescommissie vaandels en standaarden van de krijgsmacht en lid van de traditieraad van het Korps Nationale Reserve.

Heb ik nog een hobby? Jawel, ik ben ook vrijwilliger en speaker bij Forum Sport, onze Voorburgse voetbalvereniging, gastheer bij ADO. En natuurlijk het belangrijkste, onze kleinzoon Fedja. Ik heb ook nog een droom: dat er ooit een speelfilm mag komen over de lotgevallen van enkele soldaten in de Meidagen van 1940, op de Grebbeberg. Werktitel: '1940, ergens in Nederland', een eerbetoon aan de vele vaders en opa's, meer dan 80 jaar na dato.

AANVULLING

Van de heer Martien van Barneveld (zoon van Commando M. van Barneveld) ontvingen we nog een aanvulling op het artikel over Nederlandse Commando's tijdens de bevrijding, "Nunc Aut Nunquam". Hij bevestigt dat zijn vader tijdens een gemotoriseerde patrouille bij het viaduct over de spoorlijn Oosterbeek – Arnhem met zijn jeep in een hinderlaag reed waar eerder, namelijk op 19 September 1944 (tijdens de Slag om Arnhem), de soldaat Bakhuis-Roozeboom sneuvelde. Van Barneveld benadrukt echter dat deze gebeurtenissen niet gelijktijdig plaatsvonden. De indruk zou namelijk kunnen ontstaan dat beide commando's gelijktijdig in actie waren die dag, hetgeen dus niet het geval was.

OPROEP VOOR KOPIJ

De reacties op het NMMagazine zijn tot nu toe positief en dat stimuleert de redactie. Het voorjaarsnummer van het magazine staat alweer in de startblokken en daar hebben we kopij voor nodig. Heeft u nog een artikel voor ons blad over een onderwerp dat raakvlakken heeft met het NMM en/of militair historische onderwerpen dan bent u hierbij van harte uitgenodigd om een bijdrage te leveren. Zo houden we een gevarieerd en goed gevuld blad, want daar doen we het voor. U kunt uw mogelijke bijdrage, liefst voorzien van foto's of een illustratie toe sturen aan: secretariaatvrienden@nmm.nl. De redactie neemt dan contact met u op.

Nieuwe vrienden

De Heer C. Jonker
De Heer V. van Hemert
De Heer P. Franzen
De Heer M. Ras
De Heer P. Gozeling
De Heer T.R. Weijers
De Heer F. Hulsebosch
De Heer F. Roetert
De Heer B. de Jong
De Heer R. van Dijk
De Heer S.J. Schaap
De Heer W.W.H. Thoomes
De Heer H.J. Groothuis
De Heer J. Polder
De Heer A. Lodewijk
De Heer P. Koster
De Heer R. Koops
De Heer A. Ommering
De Heer A. Buursema
De Heer N. ter Braak
De Heer W. Lindner
De Heer E.J. de Meijer

Ook vriend worden?

Zie www.vriendennmm.nl

Uw vriendschap wordt beloond

met dit magazine en gratis
toegang tot ons museum
en uitnodigingen voor
vriendendagen en
vernissages.

Colofon

Magazine verschijnt
driemaal per jaar

Redactie

Michael Jansen
Rink Gercama
Caroline Schoofs
Louis Sloos
Erwin Vonk
Tristan Broos

Vormgeving/Drukwerk

NIVO print | design | web, Delfgauw

Uitgever

Stichting Vrienden van het
Nationaal Militair Museum

Secretariaat

Stichting Vrienden NMM
Postbus 6, 3760 AA Soest
Tel: (085) 0036013

e-mail:

secretariaatvrienden@nmm.nl

website:

www.vriendennmm.nl

Chef de Bureau St. Vrienden NMM

Richard Budèl